

De kracht en kwetsbaarheid van Europa als beschaving

Prof. Dr Paul Scheffer, dd 8 mei 2012

Allereerst een gelukwens voor de jonge jubilaris. Dank daarnaast voor de uitnodiging om gedachten te delen over het thema 'kracht en kwetsbaarheid van Europa als beschaving'.

De dag waarop deze bijeenkomst is belegd, 8 mei, is in de twee belangrijkste landen van Europa, Duitsland en Frankrijk, een belangrijke dag. De manier waarop deze landen verschillend omgaan met de dag is veelzeggend en zegt iets over wat ik zie als de kern van Europa: zelfonderzoek naar historische momenten die een dieptepunt vormen. Ik denk dat het niet overdreven is om te zeggen dat de geschiedenis van Europese eenwording is voortgedreven door de gedachte 'nóóit meer oorlog'. Al in de memoires van Jean Monnet werd die vrees uitgesproken: er moest iets gebeuren voordat het te laat was. Het is dus niet overdreven om te zeggen dat het beteugelen van nationalisme het drijvend motief van Europese eenwording is. Politici wordt wel verweten dat ze enkel oog hebben voor de korte termijn, maar als er één domein is waar langetermijnpolitiek wordt bedreven, is het Europa.

De vraag is of het beschavingsideaal van Europa ondanks de goede bedoelingen die men had, niet ook negatieve gevolgen heeft. Hierover nadenken is van groot belang. Goede bedoelingen zijn niet voldoende, het gaat ook om de uitkomst. Het beschavingsideaal ontslaat niemand van de plicht om over de gevolgen na te denken. Als we bijvoorbeeld kijken naar de invoering van de euro, dan zien we dat daar politieke motieven aan ten grondslag lagen. Vooral de Franse wens om Duitsland onomkeerbaar aan Europa te verankeren. Dat doel is geslaagd door het gebruik van economische middelen die hun eigen logica hebben. Maar is het beschavingsideaal gediend bij het economisch middel dat is gekozen?

Er zijn genoeg mensen die al in een vroeg stadium hebben getwijfeld aan de economische rationaliteit van dit product. De zorg van André Szász, oud- directeur van de Nederlandsche Bank, was bijvoorbeeld niet zo zeer de ultieme vorm van mislukken maar de veel bescheidenere vorm van mislukken die daaraan vooraf gaat, zoals grote spanningen en verwijten over en weer. Szász was bang dat een niet goed functionerende monetaire unie spanningen deed ontstaan, in plaats van voorkomen. Met het invoeren van de euro en daarmee het onomkeerbaar maken van integratie, kan gezegd worden dat de tegenstellingen tussen landen niet vermeden, maar juist ontstaan zijn.

De geschiedenis is open: we weten niet hoe het gaat aflopen. Wel kunnen we vaststellen dat er grote fouten zijn gemaakt bij de invoering van de euro en met de regelingen omtrent het begrotingspact. Als een monetaire unie dergelijke taken niet goed kan reguleren, zal het tegenstellingen eerder vergroten dan bijdragen aan één Europa. Hoewel speculatie daarover moeilijk is, moet toch de vraag gesteld worden of een land als Griekenland uiteindelijk zijn plaats kan blijven vinden in de eurozone. Je kunt je afvragen of de sociale en politieke consequenties van het vasthouden aan een plaats in de eurozone niet uiteindelijk dat doet wat voorkomen moest worden: het oproepen van nationalisme en populisme. **Dat het beschavingsideaal van Europa in zijn praktische vormgeving onbedoelde gevolgen kan hebben**, is dan ook het eerste idee dat ik mee wil geven.

Daarnaast kan niet ontkend worden dat een zekere ontzuivering zich in de afgelopen tien tot vijftien jaar over Europa en Nederland heeft verspreid. Voor de jaren '80 bestond een tamelijk positieve, misschien zelfs wel onverschillige houding. Nu gaat een steeds groter wordende betrokkenheid gepaard met gemengde gevoelens. Nu Europa zo in het centrum van de binnenlandse politiek is komen te staan, is het vanzelfsprekend dat het positieve maar ook negatieve reacties oproept. Ik zie daarin een teken van integratie en niet het mislukken van integratie. Bij ontzuivering hoort een andere benadering.

Europa als beschavingsideaal is kwetsbaar geworden. Dat is de tweede gedachte die ik wil voorhouden. Regeringen zijn niet helder geweest over de kosten die aan het project van de Europese eenwording hangen. Hiermee bedoel ik niet enkel de financiële kosten. Nooit eerder is duidelijk gemaakt dat de politieke situaties in andere lidstaten rechtstreeks betrekking hebben op Nederland. Voorbeeld hiervan is dat aan de burger nooit eerder duidelijk gemaakt is dat met het ontstaan van een bondsgemeenschap, Berlusconi ook *onze* politicus is. En dat met het ontstaan van een bondsgemeenschap de begrotingsproblemen van Griekenland ook *onze* begrotingsproblemen zijn geworden. Niemand heeft uitgelegd dat de legalisering van 700.000 illegalen in Spanje betekent dat dat ook *onze* burgers zijn geworden. Wanneer deze consequenties aanvaard worden omdat de voordelen die de eenwording met zich meebrengt groter zijn, moet dit wel aan de burger duidelijk gemaakt worden. Als de vragen die er leven niet beantwoord worden, gaan ze een eigen leven leiden. Met de euro is het gedaan met de vermeden van Europa. Het huidige conflict dwingt tot verantwoording, maar dat is moeilijk omdat daarmee te lang is gewacht. Ik ben van mening dat er een nieuwe verbeelding van Europa bestaat: ontzuiverd, maar verplichter dan voorheen.

De omgang van Europa laat een dialectiek zien van vermeden conflicten. De vermeden ligt achter ons. We leven in een tijd waarin Europa binnenland is geworden. We volgen de Franse verkiezingen meer dan ooit tevoren, omdat we ons realiseren dat de keuze in Frankrijk onze binnenlandse politiek rechtstreeks raakt. Niemand kijkt meer vreemd op van het feit dat een begroting gemaakt door het Nederlandse parlement, moet worden goedgekeurd in Brussel. Dit is in een jaar tijd stilzwijgend een normaliteit geworden die niemand meer aanvecht. Dat is bijzonder. Toch vraag ik me af of we niet afstevenen op een herhaling van het referendum van 2005, maar nu in de vorm van parlementaire verkiezingen. Dat is de derde overweging die ik wil voorhouden, de les uit de eurocrisis: **Europa is onvoldoende onderwerp geweest van democratisch debat.**

Dat heeft met die vermeden te maken. Tijdens het referendum werd duidelijk dat partijen in het midden van het politieke spectrum niet in staat waren de Europese grondwet te verdedigen. Dat bleek alleen al uit de asymmetrische discussie, waarin aan de 'nee'-stemmers werd gevraagd of ze de tekst wel hadden gelezen. Aan 'ja'-stemmers werd deze vraag niet gesteld. Dat is in een democratie merkwaardig: de veronderstelling dat de kennis zit bij de mensen die voor 'meer Europa' zijn en niet bij de mensen die voor 'minder Europa zijn'. De belangrijkste waarborg voor integratie is immers een levensvatbare democratie, zowel op nationaal als op Europees niveau. Dit belang wordt echter vaak onderschat.

In democratie schuilt misschien wel een van de meest essentiële vragen die ik voor wil leggen. Democratie bestaat uit de gedachte dat je over het *doel* dezelfde mening kunt hebben en toch ten diepste over de *middelen* van mening kunt verschillen. De enkele diagnose dat Europa democratisch tekort schiet is niet voldoende. Het gaat niet zozeer over de vraag hoe het Europees Parlement functioneert, maar het gaat om een vereenzelving van doel en middelen. Bij een democratie moet hiertussen onderscheid gemaakt worden.

Dat is het volgende idee dat ik wil voorleggen: **het doel en de middelen van Europese integratie moeten duidelijker worden onderscheiden, anders wordt de democratie beknot.** We hebben herhaaldelijk vernomen wat er gebeurt als de euro mislukt: de kans op oorlog zal toenemen. Hier wordt een beschavingsideaal instrumenteel gebruikt en dat is problematisch. Ten eerste is het empirisch zeer betwifelbaar: alsof de Europese integratie de enige kans op vrede is. Ik ben van mening dat de Atlantische verhoudingen en de veiligheidsgarantie van Amerika belangrijker zijn. Als Angela Merkel zegt dat de geschiedenis ons leert dat landen met een gemeenschappelijke munt geen oorlog met elkaar voeren en Herman van Rompuy zegt dat met de euro de unie valt, en daarmee de grootste garantie op vrede, verkorten zij doel en middel. Ik begrijp de functie in het publieke *discourse*, maar juist nu de intensiteit van integratie zo is toegenomen moet discussie over de middelen van integratie in alle vrijheid gevoerd kunnen worden. De democratie weegt zwaarder dan de euro.

Dan het laatste idee dat ik aan u wil voorhouden. Ik onderschrijf dat de kern van het beschavingsideaal van Europa het waarborgen van gepacificeerde verhoudingen op het continent is. Maar ik vrees dat dit ideaal kwetsbaar zal zijn in de politieke controverses die voor ons liggen. Ik acht het van belang dat er een nieuwe rechtvaardiging voor Europa wordt gegeven. Een rechtvaardig die niet primair wordt gevoed door het verleden maar door de nabije toekomst. **Het belangrijkste motief van Europese integratie in de komende decennia moet niet de angst voor oorlog zijn, maar de plaats van Europa in de wereld.**

De nieuwe rechtvaardiging moet mijns inziens beginnen bij de verschoven machtsverhoudingen van Europa en Amerika in de wereld. Door de eurocrisis zijn die nog duidelijker geworden. Een paar jaar geleden was het ondenkbaar dat Europa aan China of India hulp zou vragen om uit de monetaire winter te komen. Toch is dat gebeurd. De vraag is gesteld. Niemand kan zich nog voorstellen dat er gesproken wordt over de G7, iedereen heeft het over de G20. Zonder Brazilië en China heeft het geen zin meer om over belangrijke onderwerpen te praten. De opkomst van die landen staat niet op zichzelf, er is een grote convergentie gaande tussen arme en rijke landen. Een nieuw verhaal over Europa moet dan ook niet beginnen in Brussel maar in Beijing. Anders gezegd: we kunnen Europa alleen als binnenland ervaren als we ons ook een buitenland kunnen voorstellen. Tijdens de crisis zijn de grenzen nog meer vervaagd. Een kijk op de plaats van Europa in de wereld is dus nodig.

Praten over soevereiniteit krijgt daardoor een andere betekenis. Europa is namelijk de enige schaal waarop we in de wijdere wereldeconomie met alle veranderende machten, als afzonderlijke lidstaten stand kunnen houden. Onze inspraak in Europa zal uiteindelijk onze inspraak in de wereld zijn. Ik wil daarom beweren dat gedegen Europese integratie juist de toegang is tot meer soevereiniteit.

Het werkelijke veiligheidsprobleem van Europa ligt niet meer in de Frans-Duitse rivaliteit, maar elders. Door de uitbereiding grenst Europa nu aan zeer onveilige en instabiele zones zoals de voormalige Sovjet-Unie en het Midden-Oosten. Als Europa een veiligheidsregio wil zijn en dat als rechtvaardiging wil gebruiken, zal zij niet alleen naar haar eigen lidstaten moeten kijken, maar juist ook naar de buurlanden. De opheffing van de binnengrenzen heeft ons een gemeenschappelijke buitengrens gegeven. Van een veiligheidsregio kan pas gesproken worden als ook met de buurlanden beleid wordt gemaakt. Dit is van belang aangezien landen die op zoek zijn naar een veiligheidsgarantie, eerder aankloppen bij de NAVO, dan bij de EU. Dit doet het veiligheidsideaal van Europa geen goed.

Europa zal het centrum vormen van de komende verkiezingen. Dat betekent in termen van Europese integratie een vooruitgang. Maar wanneer geen duidelijk antwoord wordt gegeven op de vraag 'waarom zitten wij eigenlijk in Europa', wordt er wederom kortsluiting gecreeerd tussen doel en middelen. Dan voorspel ik moeilijke

verkiezingen. Toch blijf ik over het algemeen optimistisch. In een volwassen democratie kunnen voor- en tegenstanders namelijk uitgaan van hetzelfde beschavingsideaal.

Ik dank u wel.